

ULUSLARARASI KURBAN SEMPOZYUMU

8-9 ARALIK 2007 İSTANBUL

LÜTFİ KIRDAR ULUSLARARASI
KONGRE VE SERGİ SARAYI

HALIÇ SALONU
HARBIYE / İSTANBUL

BAYRAMPAŞA
BELEDİYESİ

DİYANET İŞLERİ
BAŞKANLIĞI

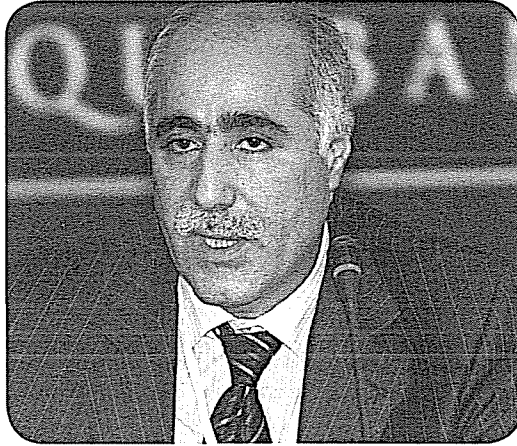
Erken Dönem İslâm Tarihinde Kurban ve Kurban Bayramı

Doç. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Sayın başkan, değerli bilim adamları, sevgili dinleyiciler, sözlerime başlar-ken hepinizi saygıyla selâmlıyorum. Efendim, benim bildirim *İslâm Tarihi'nin ilk Dönemlerinde Kurban ve Kurban Bayramı* başlığını taşımaktadır.

Benden önceki bazı konuşmacıların da değindiği gibi Kurban, kökeni Hz. Adem dönemine kadar uzanan bir tarihe sahiptir. Hemen hemen her tarihi evrede varlığına şahit olduğumuz bu ibadet türü, İslâm öncesi dönemde Arap Yarımadasında da yaygın olarak icra edilirdi. Kaynaklarımızın ifadelerine göre söz konusu dönemde, her Arap kabilesinin müstakil tanrıları vardı. Bu kabileler, kendi tanrılarına değişik vesilelerle kurbanlar sunarlardı. Örneğin bu kabilelerin ikisi olan Evs ve Hazrec,¹ Kızıl Deniz sahilinde, Müşellel'in Kudayd bölgesindeki Menat putuna² sadece kurbanlar sunmaz, Mekke'den dönüşte başlarını onun huzurunda tıraş edinceye kadar hacıların kabul olmayacağına inanırlardı. Bir başka Arap kabilesi olan Himyer ise, tapıkları Ri'am putuna kurbanlar takdim etmeksiz kutsanmayacaklarını iddia ediyorlardı.³ İslâm'ın doğduğu Mekke'deki Kureyş kabi-

lesi ise kurbanlarını, genelde diğer putların tamamından üstün tuttıkları Uzza adına keserlerdi.⁴ Birkaç ağaçtan oluşan ve çevresi Kâbe gibi kutsal kabul edilen Uzza'nın, *gab-gab* denilen bu hareminde kesilen kurbanlar ziyaretine gelenler arasında paylaştırılırdı.⁵ Kureyş sadece Uzza'ya değil, aynı zamanda Ha Ba'l (Hubeyl) ile İsaf ve Naile putlarına da değişik vesilelerle kurban takdim ederdi. Hatta o dönemde Zemzem kuyusunun çevresi, putlara kurban kesilen mekân olarak bilinirdi.⁶ Araplar tarafından tanrılarına takdim edilen bu kurbanlara *el-atair*, kurbanların kesildiği yere ise *el-itr* (sunak) adı verilirdi.⁷

Tanrılara bağlılığı simgeleyen *atair*, sunanı rabbine yakınlaştıran veya ulaştıran ibadetlerden biri kabul edilirdi.⁸

Cahiliye döneminde putlara kurban kesmenin, Arap kabilelerinin üzerinde ittifak ettikleri muayyen bir zamanın bulunmadığını, yine tüm Arap kabilelerine ait, tek tip bir kurban ritüelinden de bahsetmenin mümkün olmadığını belirtmemiz gerekir. Her kabile, putlarına değişik şekillerde ve değişik zamanlarda kurban sunuyordu. Bununla birlikte her Arap kabilesinin, *atair* etinden faydalanma konusunda ortak bir anlayışa sahip olduğu da gözlenmektedir. Bir başka ifade ile her Arap kabilesi, putlara sunulan kurban etlerinden, oraya gelenler arasında paylaştırılmak suretiyle faydalanıyordu. Hatta bazı kabilelere göre, bu etler de kutsal kabul ediliyordu.

Cahiliye döneminde kurban, Tanrı veya tanrısal olduğuna inanılan ya da Allah ile 'kul' arasında aracı kabul edilen varlıkları hoşnut etmek, rızalarına nail olmak, öfkelerinden beri olmak veya kendilerinden bir şey talep etmek amacıyla sunulurdu.⁹

İslâm Dini, tarih sahnesinde görülmeye başlandığı andan itibaren yukarıda bir kısmını zikrettiğimiz paganizme savaş açmış ve tevhit düşüncesinin yerleşmesi için çaba göstermiştir. Allah'ı yaratıcı olarak kabul etmelerine rağmen; Allah dışındaki varlıkları tanrısal kabul eden Cahiliye Arabının bu anlayışı, İslâm tarafından şiddetle reddedilmiştir. İnen ilk ayetlerle birlikte, cahiliye zihniyetinin Allah ile birlikte ululadıkları, "ilâh" mertebesine yükselttikleri yapay tanrılarla mücadele etmiş ve tanrısallığın bir ve tek olan Allah'ın hakkı olduğunu ilan etmiştir. Bu ayetler yaratıcılıkla-rububiyet; nimet bahşeden, ikram sahibi ile rububiyet ve ulûhiyet arasında bağ kurmuştur. İlk ayetlerde:

- İnsanı yaratan, ona ikramda bulunan, nimet

bahşeden varlık, rab olmayı hak ediyor. Bu varlık da Allah'dır (Kalem Suresi).

- Bir tek Allah'tan yardım talep edilmelidir.

- Bir tek O'na sığınılmalıdır (Fatiha Suresi).

- Kevseri veren O'dur. Öyleyse O'na namaz kılınmalı, kurban kesilmelidir (Kevser Suresi).

Görüldüğü gibi gerek cahiliye döneminde, gerek İslâm döneminde tanrısalılık (ulûhiyet ve rububiyet) ile kurban arasında ciddi bir bağ kurulmuştur. Kurbanın kelime anlamından da anlaşılacağı gibi 'tekarrub' yani yakınlaşma, bir başka ifade ile muteal/aşkın olarak kabul edilen varlıklara yakınlaşmayı ifade etmektedir. Allah dışında bir başka varlıkla kurulan kurbiyet ilişkisi, din dışı kabul edilmiştir. Allah dışındaki varlıklara kesilen kurbanın yenmesinin caiz olmaması da bununla ilişkilidir.

Kurban Ayeti Mekki Olmakla Birlikte Kurban Medine'de Uygulanmıştır

Bilindiği gibi kurbandan bahseden ayet, Kur'an'ın en kısa surelerinden biri olan Kevser Suresinde yer almaktadır. Kurban ibadetinin Medine'de uygulanmaya başlamasından hareket eden bazı müfessirler, bu ayetin yer aldığı surenin Medeni olabileceğini söyleseler de gerek surenin, Hz. Peygamberin erkek evladının bulunmaması nedeniyle onunla alay eden Mekkelilerin tavrını anlatan son ayeti,¹⁰ gerekse İbn Abbas, Mukatil ve Kelbî'nin ifadeleri, bu surenin Mekki olduğunu ortaya koymaktadır.¹¹ Zaten, bu konuya tefsirinde geniş yer veren merhum Elmalı Hamdi Yazır, lehte ve aleyhteki görüşleri teker teker ele aldıktan sonra surenin kesinlikle Mekki olduğu sonucuna varmaktadır.¹² Bununla birlikte, neden Mekke'de kurbanın kesilmemiş olduğu sorusu onun da zihnini meşgul etmiştir. O bu sorunu, "Kurban'ın Mekke'de bir tek Resulullah'a emredildiği, Medine'de

ise bütün Müslümanlara emredildiğini” söyleyerek aşmaya çalışmıştır. Buna rağmen Hz. Peygamber’in Mekke’de kurban kestigiine dair bir bilgiye de ulaşamamıştır.¹³

Kurbandan bahseden ayetin Mekki oluşu ve Mekke döneminde kurban kesildiğine dair bir bilgiye ulaşmamak bizi bu ayeti “Allah dışında başka varlıklara kurban kesilmemesi” şeklinde anlamaya itmektedir. Zira bu surenin, Mekki surelerle bir arada düşünüldüğünde “İnsanın gerçek rabbinin sadece ve sadece Allah” olduğunu anlatmaya çalıştığı görülecektir. Bu ayetlerde “Kevser gibi insan gücünün yetmeyeceği şeyleri kendisine bahşedenin ancak Allah olduğu, dolayısıyla onun dışında bir başkasına kurban kesilmemesi gerektiği” vurgulanmaktadır.

İslâm’ın ilk yılları, bir başka ifade ile Mekke Döneminde Hz. Peygamber ve ilk Müslümanların kurban kestiklerine dair elimizde bir veri olmasa da, Allah dışında bir başka varlığa kesinlikle kurban kesmediklerini biliyoruz. Kanaatimize göre, söz konusu ayetlerin asıl amacı da zaten tevhit inancını vurgulayan bir zihniyet dönüşümünü gerçekleştirmek suretiyle, Allah dışında başka varlıklara kurban kesilmemesini sağlamaktır. Mekke’de kurban kesilmemesinin arkasında var olan bir başka neden ise bunun Mekke müşriklerinin kurban ritüeli ile karışmama arzusu olabilir.

Eğer böyle olmasaydı, Mekke’de kurban kesebilecek güce sahip Müslümanlar olduğu gibi, kurban etine muhtaç fakirler de vardı. Fakat buna rağmen, kurban orada değil Medine’de ve hicri ikinci yılda uygulanmaya başlamıştır.

Hz. Peygamber’in Medine’ye hicret etmesinden sonra gelişen yeni dönemde, Allah dışında hiçbir varlığa kurban kesmeyen Müslümanların, artık bir tek varlığa, insanlığın rabbi olan Allah’a kurban kesmelerinin zamanı gelmiş oldu. Böylece Medine’nin başlarında kurban

kesilmesi ibadeti başlamış oldu.

İslam Tarihinde İlk Kurban

Kaynaklarımızın ifadesine göre; Kurban bayramı günlerinde kesilen kurban (udhiye), hicretin ikinci yılında uygulanmaya başlanmıştır. İbn Sa’d’ın anlattığına göre Zübeyr b. Avâm, hicri ikinci yılı zilhicce ayının onu girince, Habeşistan’dan getirdiği mızrağı bir sancak gibi en önde taşıyarak, arkasında Hz. Peygamber ve diğer Müslümanlar olduğu halde *Musallaya* gitti. Mızrak Kabe’ye doğru dikildi. Hz. Peygamber ilk kez, ezansız ve kametsiz olarak Müslümanlara bayram namazı kıldırdı. Bayram namazının bitiminde de halka bir konuşma yaptı ve bu konuşmasında kurban kesmelerini emretti. Kendisi de, daha önce satın almış olduğu iki koçu –ilkini ümmeti adına, ikincisini ise kendisi ve ev halkı adına kesti. Hz. Peygamberin, kendisi ve ev halkı adına kestiği kurbandan hem kendisi, hem de ev halkı ve fakirler faydalandılar. Hz. Peygamber, Medine’de her sene aynen bu şekilde kurban kesmeyi sürdürmüştür.¹⁴

Kurban ibadetine çok önem veren Hz. Peygamber, “*Varlıklı olup da (kurban bayramında) kurban kesmeyen bizim musallamıza yaklaşmasın.*”¹⁵ demektedir. Yine onun ümmete son vasiyeti olarak kabul ettiğimiz veda haccındaki tarihi konuşmasında “Her Müslüman ailenin kurban kesmesini vasiyet etmiş olması,”¹⁶ bu ibadeti nedenli önemseydiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Kurban ve Bireysel Kazanımlar

Abdullah b. Cafer’in rivayetine göre Hz. Peygamber, Kurban’ını Kâbe’ye çevirir “*Ben bütün[batıl] dinlerden yüz çevirerek İbrahim’in dini (yani İslâm) üzere, şirk koşmadan gökleri ve yeri yaratan Allah’a yöneldim. Şüphesiz orucum, diğer bütün ibadetlerim, hayatım ve ölümüm Alemlerin rabbi olan Allah’adır. O’nun Hiçbir ortağı yoktur. Ben ancak bunu*

yapmakla emr olundum ve ben Müslümanların ilkiyim. Allah'ım bu Kurban sendendir ve senin içindir."¹⁷ der sonra ayağını kurbanın sağ yanına koyar, "Bismillah Allahu Ekber" diyerek bizzat kendisi keserdi.¹⁸

Hz. Peygamberin kurbanını bizzat kendisinin kesmesi ve her kurban sahibinin kendi kurbanını kesmesini tavsiye etmesi; üzerinde durulması gereken bir husus olduğu kanaatindeyiz. Bize göre bu tavsiyenin arkasında, kısa bir süre öncesine kadar canlı olan, hatta sahibi ile arasında zaman zaman duygusal bağlar da oluşan bir varlığın, bir an sonra gözünüzün önünde can vermesi, cansız bir bedene dönüşmesinin gözlenmesi veya bu sürecin izlenmesi istenmektedir. Bilindiği gibi, İslâm'ın, müntesiplerine asıl öğretmek istediği şey öte dünya gerçeğidir. Öte dünyayı zihninde tutan bireylerin, yanlış yapma ihtimalleri azalmaktadır. Bize öte dünyayı, ölümü anlatan örneklerden biri de kuşkusuz kurbandır. Kurban, insanların ölüm bilincine varmasını sağlamaktadır. Ölüm bilinci, kula kulluğu ortadan kaldırdığı için kişiye sonsuz bir özgürlük bahşetmektedir. Kula kulluğun özünde, kulların birbirlerine karşı duydukları korku yatmaktadır. Oysaki ölüm bilinci, korkuyu yok eden, yegâne motivasyondur. Dolayısıyla, ölüm bilinci ve kurbanla yerleştirilmeye çalışılan tevhit düşüncesi arasındaki ilişki de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Şayet kurbanın tek amacı fakirlere yardım olsaydı, hayvanın boğazlanmadan, olduğu gibi bağışlanabilmesi ve fakirin bundan dilediği gibi faydalanabilmesi gerekirdi. Oysaki kurban edilecek hayvan, bağışlansa bile kurban edilmesi koşulu ile ancak bağışlanabilme zorunluluğu bulunmaktadır. Yine, kurban kesmeyip parasını tasadduk etmek de bu nedenden ötürü fukaha nezdinde kabul görmemiş ve kurbanda "ırakayı dem" vaciptir denilmiştir. Yani kurban edilecek hayvanın boğazlanması vacip kabul edilmiştir.

İlk Dönem İslâm Toplumunda Kurban ve Toplumsal Sorumluluk

Bunları söylerken, kurbanın toplumsal boyutunu göz ardı etmiyoruz. Kuşkusuz kurbanın bireysel olduğu kadar, toplumsal boyutu da vardır. Nitekim Hz. Peygamber'in (sav), Medine Döneminde Kurban bayramı günü, buraya gelen fakirleri esas alarak kurban etlerinin üç günden fazla saklanması yasaklaması ve "Sizden her kim kurban keserse bayramın üçüncü geçesinden sonra evinde kurban etinden bir şey bırakmasın."¹⁹ demesi kurbanın bu toplumsal boyutu ile ilgilidir. Bu rivayeti aktaran Buhari, söz konusu hadisin devamında, hadisi duyan sahabenin kurban etini üç günden fazla saklamanın haramlığı sonucuna vardığını, ancak yine de emin olmak için Hz. Peygamber'e müracaat ettiklerini, Hz. Peygamber'in bunu duyduğunda, kurban etlerinin üç günden fazla saklamanın dinen bir sakıncası olmadığını, bir önceki yıl kurban etlerini saklamamalarını söylerkenki gerekçesinin Medine'ye gelen fakirler olduğunu, dileyenin kurban etini istediği süreye kadar saklayabileceğini, dileyenin yiyebileceği veya komşuları arasında pay edebileceğini söylediğini aktarmaktadır.²⁰ Öyle sanıyorum ki bu örnek, bize bu gün de bazı şeyler söylemektedir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde açlıkla pençelesen Müslüman bireyler dururken, kurban etlerini derin dondurucularımızda saklamanın çok dini bir duruş olmadığını anlatmaktadır.

Dikkat edilirse Hz. Peygamber, burada kurban ile toplumsal yapı arasında bir bağ kurmuştur. Fakirlerin bulunduğu veya fazla olduğu toplumlarda, gelecek kaygılarını merkeze alarak etleri saklamanın caiz olmadığını söyleyen Hz. Peygamber, aslında burada İslâm toplumu içerisinde hep var olagelmesini arzuladığı dayanışmaya vurgu yapmaktadır. "Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir!" diyen Allah Resulü ile Medine'ye gelen fakirlere kurban etini ikram ederek, onların açlıklarını

gidermeye çalışan Hz. Peygamber aynı şeyleri söylemektedir.

Yine aynı hadise dikkat ettiğimizde Hz. Peygamber, kurban etlerinin aile içerisinde olduğu gibi komşular tarafından da tüketilebileceğini söylemektedir. Burada komşuya vurgu vardır. “Cebrail komşu hakkını o kadar çok övdü ki komşuyu komşuya varis kılacağından korktum.” diyen Hz. Peygamber aslında aynı şeyi söylemektedir. Yine aynı hadiste Kurban etlerinin fakirler arasında dağıtılması da istenmektedir.

Hz. Peygamber tarafından kurban etinin üçe bölünerek taksim edilmesi sünneti, kendisinden sonra da olduğu gibi uygulanmıştır. Nitekim fıkıh ekolleri oluştuktan sonra kurbanın üçe taksim edilmesi, 1/3’ünün fakirlere; 1/3’ünün komşulara; kalan 1/3’ün ise ev halkına yenmesi ilke olarak benimsenmiştir.

Dahası Kurban ayetinin Mekke’de nazil olmasına rağmen Medine’de uygulanmaya başlanmış olması, bu ibadetin sosyal bir hadise olduğunu gösteren en önemli veridir. Mekke’de İslâm toplumu henüz oluşmadığı için bu sosyal ibadet yerine getirilememiştir. Medine’de İslâm toplumu oluşmaya başlayınca da uygulandığı görülmektedir. Hz. Peygamber’in kurbanı, bayram namazından sonra kesmeyi emreden beyanları –ki burada asl olan bayram namazı vaktinin girmesi değil, bizzat namazın kılınmış olmasıdır–²¹ da bu toplumsal yapı ile ilgili olsa gerektir. İmam Malik’in aktardığı bir rivayete göre Hz. Peygamber, kurbanını namazdan önce kesen Ebu Burde b. Niyâr²² ile Umeymir b. Eşkar’a kurbanını tekrar kesmesini emretmiştir.²³ Bunun illeti, kurban ibadetini gizli ve bireysel bir ibadet olmaktan çıkarma olabilir.

Kurbanı Bir Yerde Kesmek

Ciddi bir kent bilincine sahip olan Hz. Peygamberin uygulamalarına baktığımızda, kur-

banını her sene aynı yerde kestiğini görüyoruz. Züreykoğulları Mahallesine giden yolun üzerinde bulunan ve adına musalla denilen, bayram namazlarının kılındığı ‘namazgâhta’ kurbanını keserdi.²⁴ Onun döneminde ve daha sonraki dönemde Medinelilerin çoğu da aynen peygamberin yaptığı gibi kurbanlarını burada keserlerdi.

Her şeyi ile bizlere örnek olmaya çalışan Hz. Peygamber’in bu uygulaması ile aslında iki şeyi birden amaçladığını sanıyoruz.

1- Hz. Peygamber kurbanını keser kesmez, etleri hiç evine götürmeden dağıtmaya çalışıyordu. Zira eve giren malın oradan çıkması oldukça güçtür.

2- Bir tek mekânda kurban keserek şehrin temiz kalmasını sağlamaya çalıştığını düşünüyoruz. Zira Hz. Peygamber’in, kurban kesildikten sonra kanının, sakatatının rastgele atılmasına müsaade etmeyip bunların gömülmesini emretmesini, çevre ve sağlığa verdiği önem şeklinde okumak mümkündür. Bununla birlikte Hz. Peygamber, ümmetine bir külfet yüklememek için ashabından illâ da kurbanlarını bir tek yerde kesmelerini emretmemiştir. Buna rağmen Müslümanların önemli bir kısmı, onu örnek almış ve kurbanlarını ulu orta kesmedikleri gibi, kurbanların yenmeyecek kısımlarını rast gele atmamışlardır.

Muhammed b. Ömer’in ifadesine göre, Medine’de bu konuya Hz. Peygamberin vefatından sonra da ciddi önem verilmiştir.²⁵ Nitekim İmam Malik, Abdullah b. Ömer’in Hz. Peygamberin bu uygulamasını esas alarak sürekli musallada kurban kesmeğe devam ettiğini söyleyerek, kurbanın sadece bir yerde kesilmesinin uygunluğunu vurgulamıştır.²⁶ En ciddi şehir bilincine sahip olan Hz. Ömer, Hz. Peygamber’in kurbanı bir tek yerde kesme geleneğini yeni kurduğu şehirlerde aynen

uygulamıştır. Nitekim onun döneminde kurbanlar başta kendisi tarafından kurulan Kufe olmak üzere, adına cibane denilen ve çok amaçlı kullanılan alanlar²⁷ ile feda, meydan,²⁸ sahra ve sakife denilen özel yerlerde kesilirdi.

Burada şunu da söylemek gerekir: İlk Dönem İslâm tarihinde sadece kurbanların değil, aynı zamanda insanların gündelik yaşamlarında tükettikleri etlerin de ulu orta kesilmesine müsaade edilmezdi. Hatta etlerin kesildiği mezbahalar ile satıldıkları kasapların şehrin merkezinde olmamasına özel önem gösterilirdi. Buna uymayıp halkın sağlığını tehlikeye atanlar ciddi bir şekilde cezalandırılırlardı.

Kesilen Kurbanların Sayısı

Hız. Peygamber döneminde, onu istisna tuttuğumuzda her ailede bir kurbanın kesilmesinin esas olduğu anlaşılmaktadır.²⁹ Emeviler ve daha sonraki dönemlere gelindiğinde ise bu gelenek yerini biraz da gösteriş olsun diye çok kurban kesmeye bırakmıştır. Bu duruma değinen Hız. Peygamberin ünlü sahabisi Ebu Eyub el-Ensari, aynen şöyle demektedir: “Hız. Peygamber döneminde insanlar kendileri ve ev halkı için bir davar kurban ederlerdi. Hem ondan yer, hem de yedirirlerdi. O dönemden sonra

halk çok sayıda kurban kesmekle iftihar etmeye başladı ve durum gördüğü hâle dönüştü.”³⁰ Bu durumdan sadece Ebu Eyyub el-Ensari değil, bir başka sahabe olan Huzeyfe b. Esid de şikâyetçidir. Nitekim o da şöyle demektedir: “Ben sünneti öğrendikten sonra ev halkım beni çok sayıda kurban kesmeye zorladı. [Peygamber döneminde] halk bir veya iki davar [bayramda] kurban ederdi. Şimdi (bir veya iki davar kurban etmekle yetinirsek) komşularımız bizi cimrilikle itham ederler.”³¹

Bu rivayetler Hız. Peygamber döneminden sonra kurban sayılarında ciddi bir artışın yaşandığı, işin içine kurban felsefesinden ziyade biraz da mürailiğin dahil olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Kurban Bayramı ile ilgili Birkaç Not

İslâm öncesi dönemde Medinelilerin, uygulamaya geldikleri iki bayramları bulunuyordu. Hız. Peygamber Medine’ye geldikten sonra Allah size bunların yerine iki gün verdi diyerek Kurban ve Ramazan Bayramı’nı vazetti.³² Bununla birlikte Hız. Peygamber, Kurban Bayramı’nı gerek bizzat kurbanın kendisinden gerekse hacdan dolayı, Ramazan Bayramı’ndan üstün tutardı. Hatta “Allah katında günlerin en fa-

ziletlisi yevmu'n-nahr (yani kurban'ın kesildiği gündür." derlerdi.³³

Hız. Peygamber döneminde Kurban Bayramı'nın ne şekilde kutlandığına gelince; Kurban Bayramı, bayram namazı ile başlardı. Bayram namazına büyük bir neşe içerisinde ve tekbirler alınarak gidilirdi.³⁴ Namaza sadece erkekler değil, aynı zamanda hanımlar,³⁵ hatta çocuklar da iştirak ederlerdi. Hız. Ebubekir döneminde –ise durumu uygun olan hanımların– bayram namazına gitmeleri zorunluluğu getirilmiştir.³⁶

Hanımların bayram namazlarına devam ettiklerini Emeviler döneminde de müşahede etmekteyiz. Nitekim başta Kufeli Alkame ve Esved gibi büyük alimler olmak üzere, dönemin uleması, kadınların Cuma namazlarına gitmelerine karşı olmalarına rağmen, bayram namazlarına gitmelerini teşvik ederlerdi.³⁷ Ancak bunun kesin bir kural olmadığını, ihtiyari bir durum olduğunu da zihinde tutmak gerekir. Nitekim o dönem incelendiğinde bayram namazına gitmek istemeyen hanımların da bulunduğunu görülecektir.³⁸

Hız. Peygamber, bayram namazlarına giderken daha fazla sevap kazanmak amacıyla uzun yolun tercih edilmesi gerektiğini söylemektedir. Hatta namaza gidenler, yüksek sesle tekbirler okuyarak, büyük bir coşku içerisinde musallaya ulaşırlardı. Emeviler döneminde bu geleneğin kısmen terk edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim dindarlığı ile tanınan Ömer b. Abdulaziz halife olunca, valilerine gönderdiği genelgelerin birinde, halkın bayram namazına yürüyerek gitmelerini öğütlemektedir.³⁹ Ömer b. Abdulaziz'den sonra, özellikle kentlerin giderek büyümeleri ve bir tek yerde namazın kılınma imkânının ortadan kalkmasından sonra bu adetin ancak bireysel olarak uygulanabildiği söylenebilir. Müslüman erkekler, bayramlarda, en güzel ve en yeni elbiselerini giyerek namaza giderlerdi.⁴⁰ Örneğin Halife Hız. Ömer, her

bayram günü pamuktan yapılan elbisesini giyerdi.⁴¹ Çünkü onun en değerli elbisesi bu idi. Musallada halka namaz kıldırın Hız. Peygamber'in, namazın bitiminde okuduğu hutbesinin konusu genelde kurban veya cihad ile ilgili olurdu.

Bayram namazından hemen sonra, namazın kılındığı musallada kurban da kesilirdi. Burada Peygamber ile birlikte diğer sahabeler de kurbanlarını keserlerdi. Sonra Hız. Peygamber, ashabının tamamından birer parça et alır, bu etleri bir çömleğe koyarak pişirir ve oradakiler ile birlikte bayramın ilk yemeğini yerdi.⁴² Hız. Peygamber, kurban bayramında kahvaltıyı namazdan sonraya ertelemelerini emrettiği için tamamı aç olan ashab, güne toplu olarak yenen işte bu yemekle başlardı. Bu yemek, fakir-zengin, dul-yetim bütün Müslümanları bir araya toplayan, aralarındaki sosyal statüyü kaldırarak 'biz bilinci'nin oluşmasını sağlayan önemli bir hadisedir. Herkesten alınarak birleştirilen ve tek yemek haline getirilerek tüm Müslümanlara sunulan bu kahvaltı ile 'üm-mette birlik bilinci'nin oluşmasına katkı sağlanması hedeflenmektedir. Deve, sığır, koyun ve keçi gibi farklı hayvanlardan alınan bu etler, siyah-beyaz, soylu-köle vb. farklı katmanlardan bir araya gelerek oluşturulan bir ve tek ümmeti simgelemektedir.

Büyük bir ihtimalle ilk bayramlaşma da toplu olarak yenen bu yemekten sonra olurdu. Hız. Peygamber döneminde Müslümanların nasıl bayramlaştıkları, birbirlerinin bayramlarını hangi ifadelerle kutladıkları hakkında yeterli bilgilere sahip değiliz. Ancak Emeviler döneminde özellikle de sarayda yapılan bayramlaşmalarda "Allah bizden de, sizden de kabul etsin." denildiği bilinmektedir.

Hız. Peygamber ve Müslümanlardaki bayram coşku ve heyecanın bayramdan oldukça önce başladığını görüyoruz. Hadis ve siyer kitaplarında verilen bilgileri esas aldığımızda Hız.

Peygamber, bayramdan günlerce önce kurban edeceği hayvanı seçer, bir özrünün bulunmamasına özel dikkat sarfederdi.⁴³ Daha çok “Koç kurban etmeyi seven” Hz. Peygamber⁴⁴, “Kurbanda kesilen hayvanların en hayırlısı iki boynuzlu koçtur.”⁴⁵ derdi. Hz. Aişe ve Ebu Hureyre’nin rivayetine göre Hz. Peygamber, Kurban Bayramı’nda iki koç kurban ederdi. Bu koçlardan ilkinin kendi ev ahalisi için, ikincisini ise ümmeti için keserdi.⁴⁶ Bununla birlikte koç kurban etmenin, dini bir zorunluluk olarak algılanmasını istemediği de anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Mace’nin belirttiğine göre Hz. Peygamber, Medine’de koçun yanı sıra hem deve, hem de sığır kurban etmiştir.⁴⁷ İbn Abbas “Biz bir yolculukta Resulullah (sav)’le beraber idik. Kurban bayramı günü geldi. Devede on kişi; sığırdan ise yedi kişi olarak ortaklaştık.”⁴⁸ diyerek peygamberin bu uygulamasını bize anlatmaktadır.

Yine Hz. Âişe’den edindiğimiz bilgilere göre, Hz. Peygamber döneminde Medine’de bayram eğlenceleri de düzenlenirdi. Nitekim bu eğlencelerden birinde Hz. Aişe, Habeşlilerin mescitte mızraklarıyla yaptıkları gösteriyi Resulullah ile birlikte seyrettiklerini anlattıktan sonra şöyle der: “Genç bir kızın oyun-eğlence seyretmeye ne kadar düşkün olacağını varın siz düşünün.” Hz. Peygamber, ona olan şefkatinden dolayı seyir esnasında hiç can sıkıntısı ve bıkkınlık göstermemiş, ta ki Hz. Âişe’nin sıkıldığını görünce, “yeter mi” diye sormuş “yeter” cevabını alınca, ona (evine) gitmesini söylemiştir.⁴⁹

Emeviler döneminde de özellikle, sonradan kurulan Kûfe gibi kentlerde bayramlar, son derece eğlenceli geçerdi. Bu bayramlarda daha önce Medine’de olduğu gibi özel eğlenceler düzenlenir, oyunlar oynanırdı.⁵⁰ Hatta bazı haberlere göre, bayramlarda def çalınır şarkılar söylenirdi. Rivayetlere göre Kûfeli sahabîlerden İyâd el-Ensârî, bayramlardan birini Enbâr’da geçirmişti. Halkın bayram-

larda def çalır şarkı söylemediklerini görünce son derece şaşırılmış ve “Size ne oluyor def çalır şarkı söylemiyorsunuz? Bu sünnettir. Çünkü Resulullah (s.a.v.) döneminde böyle yapılmıyordu.” diyerek⁵¹ Kûfe’de uygulanmakta olan bayram eğlencelerinin onlar tarafından da yapılmasını istemiştir. Yine Yusuf b. Adiyy’in, bayramlarda Müslüman çocukların ve cariyelerin yol kenarlarında oturarak, def çaldıklarını ve şarkı söylediklerini belirtmesi de, bu eğlencelerin yaygın bir şekilde yapıldığını göstermektedir.⁵² Alûsî, ilk dönemlerde bayramların sade bir şekilde kutlandığını, Emevîler döneminde özellikle Medine’de def, ud, zurna ve benzeri müzik aletleri eşliğinde şarkılar söyleyerek eğlence geleneğinin başladığını, bu geleneğin Abbasîler döneminde ise doruk noktasına ulaştığını rivayet eder.⁵³

Kûfe, Basra, Fustat ve diğer askeri kentlerde Hz. Ömer döneminden itibaren kurban bayramlarının daha başka anlamı bulunmaktaydı. Halkının tamamına yakını askerlerden oluşan bu kentlerde, özellikle Emevi valisi Ziyad b. Ebihi döneminden itibaren her arefe günü, savaşın unsurlar demek olan mukatilenin rızıkları verilirdi.⁵⁴ Böylece halk, kurban bayramını yıllık erzaklarını almış olarak karşılar ve bayramı da büyük bir coşku içerisinde kutlardı.

Bundan dolayı da bu günlerde oruç gibi, yapılan ikramı kabule mani hallerin olmamasına dikkat edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber’in bu kabil günlerde oruç tutulmasını kabul etmemesi gibi; Hz. Ömer’in de, başta Abde b. Hilâl eş-Sekafî (ö.) olmak üzere dönemin abidlerine Ramazan ve Kurban Bayramlarında oruç tutmayacaklarına dair yemin ettirdiği rivayet edilmektedir.⁵⁵

Sonuç

Kurban Hz. Adem’den beri varlığını koruyan, hemen hemen her din ve mezhep mensu-

bu tarafından yerine getirilmeye çalışılan bir ibadettir. İslâm'dan önce Araplar, kendi tanrılarına ibadet ederlerken İslâm dini bunu yasaklamış ve kurbanın bir tek Allah'a kesilmesi gerektiğini vazetmiştir. İslâm'ın ilk yıllarında konan bu kural değişik zamanlarda kısmen bozulmuşsa da bir bütün olarak günümüze kadar varlığını korumuştur.

Arapların Yevmu'n-Nahr veya Yemu'-Teşrik ya da 'İydu'l-Adhâ dedikleri kurbanın kesildiği gün ise İslâm'ın en büyük günlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu günde Müslümanlar değerlerinin izin verdiği nezafet ve nezakete göre eğlenirlerdi.

Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize saygılar sunuyorum.

Dipnotlar

¹ İbnu'l-Kelbî, *Kitabu'l-Asnam*, (çev: Beyza Düşüngen), Ankara 1969, 29; Ezrakî, 82. Cevad Ali, V, 89. Suheyfî, I, 356. Kehhale, I, 51. İbrahim Ayeti, *Tarihi Peyamberi İslâm*, Tahran, 1366, 7.

² İbnu'l-Kelbî, 29. İbn Hişam, I, 85. Ezrakî, 82. Cevad Ali, V, 89. Alusî, II, 202. Suheyfî, I, 356. İbrahim Ayeti, 7. Muhammedu'l-Ald el-Hadravî, *el-Medine fi Sadri'l-İslâm*, Beyrut, 1984, 22.

³ Bkz. İbnu'l-Kelbî, 29.

⁴ Bkz. İbnu'l-Kelbî, 32.

⁵ Bkz. İbnu'l-Kelbî, 33.

⁶ Bkz. İbnu'l-Kelbî, 37.

⁷ Bkz. İbnu'l-Kelbî, 40.

⁸ İbnu'l-Kelbî, 30; Alusî, II, 202. Cevad Ali, V, 90.

⁹ İbnu'l-Kelbî, 30; Alusî, II, 202. Cevad Ali, V, 90.

¹⁰ Başta Taberî olmak üzere müfessirlerin çoğu, Kevser Suresi'nin son ayetinin As b. Vâil es-Sehmî hakkında nazil olduğunu söylemektedirler. Bkz. Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Byân fi Te'vili'l-Kur'an*, Beyrut 1992, XII, 724-725.

¹¹ Bkz. Kurtubî, Tefsir, XX, 218.

¹² Bazı müfessirler, Kevser Suresi'nde geçen *nahr* kavramının kurban anlamında olmayıp; namazda el kaldırma manasında gelebileceğini söylemektedirler. Oysaki ayette "Rabbin için namaz kıl!" emri, *nahr* ifadesinden önce

kullanılmaktadır. *Nahr* namazda ellerini kaldır anlamında kabul edersek ayetin anlamı "*Rabbin için namaz kıl sonra elini namazda kaldır*" şeklinde olur ki; namaz bittikten sonra onda elini kaldırmanın imkânsızlığı ortadadır. Dahası Hz. Peygamber döneminden itibaren, kurbanların kesildiği bayramın ilk günü için *yevmu nahr* ifadesi kullanılmıştır. Zaten bir tek bu durum bile söz konusu kavramın, bir başka anlama gelme ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

¹³ Bkz. Elmalî IX 108 vd.

¹⁴ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kubra*, Beyrut trs, I, 248-249; ayrıca bkz. Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Beyrut 1987, III, 28-29; Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevziyye, *el-Muntazam fi Tevârihi'l-Mulûk ve'l-Umem*, (thk. Süheyl Zekkâr), eyrut 1995, II, 207; İbn Seyyidinnas, *Uyûnu'l-Eser fi Nunûni'l-Meğazi ve's-Şemâil ve's-Siyer*, I-II, (thk. Muhammed el-Aydu'l-Hatravî-Muhyiddin Mito), Beyrut 1996, I, 373-374.

¹⁵ Bkz. İbn Mace, *Sunen, Edahi*, 3123.

¹⁶ Bkz. İbn Mace, *Sunen, Edahi*, 3123.

¹⁷ Bkz. İbn Mace, *Sunen, Edahi*, 3121

¹⁸ Bbkz. İbn Mace, *Sunen, Edahi*, 3120.

¹⁹ Bkz. İmam Malik, *Udhiye*, 2135, 2136; Buharî, *Udhiye*, 1886; ayrıca bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, II, 318.

²⁰ Bkz. İmam Malik, *Udhiye*, 2137. Hz. Osman'ın kuşatma altında bulunduğu dönem de aynı şekilde bir kurban bayramına denk gelmiştir. Medine'de açlık çeken halkı, bu açlıktan aynı şekilde Hz. Peygamberin bu uygulaması kurtaracaktır. Hz. Ali, Medineli Müslümanlara Hz. Peygamberin bu uygulamasını hatırlatmış ve kurban kesmeye gücü yeten insanların kurban etlerini evlerinde saklamamalarını, ihtiyaç sahibi insanlar arasında dağıtmalarını istemiştir.

²¹ Bkz. *İbn Kayyım el-Cevziyye, Zadu'l-Mead*, (çev.: Şükür Özen, H. Ahmet Özdemir, Ali Vasfi Kurt), İklim yay, İstanbul 1989, II, 317.

²² Bkz. İmam Malik, *Kitabu'd-Dahaya*, 2133.

²³ Bkz. İmam Malik, *Kitabu'd-Dahaya*, 2134; benzer bir hadise için bkz. Kurtubî, XII, 42.

²⁴ Bkz. İbn Mace, *Kitabu'l-Edahi*, 3156; 3161; Hz. Peygamberin kurbanını musalla da kestiğine dair geniş bilgi için bkz. İbn Cevziyye, II, 321-322. İbn Sa'd ise Muaviye'nin evinin yanındaki sokakta bulunan musallada kesmekte idi demektedir (Bkz. *Tabakat*, I, 249). Taberî ise Seleme oğulları mahallesinde olduğunu söylemektedir. (bkz. Taberî, II, 298). Birbirinden farklı mekânlardan bahsediyormuş gibi görünen bu rivayetleri,

üçü de aynı mekândan bahsetmektedirler. Zira Ensardan Hazrec kabilesinin bir kolu olan Züreyk b. Âmir b. Züreyk oğullarına aynı zamanda Muaviye oğulları da denilmekte idi. Bunları mahalleleri ise Salim oğullarının mahallesinin bitişiğinde yer alıyordu. Dolayısıyla musalla Salim oğullarının mahallesinde yer almakla birlikte Züreyk oğullarına giden yolun bitişiğinde idi.

²⁵ Bkz. İbn Sa'd, I, 249; İbn Seyyidinnas, I, 374.

²⁶ Bkz. İmam Malik, el-Muvatta, *Kitabu'd-Dahaya*, 2127.

²⁷ Bayram namazları da burada kılınırdı. Bkz. Abdurrazak b. Hemâm, *el-Musannef*, Beyrut 1983, III, 301; İbn Şeybe, II, 70; 89.

²⁸ Merv'de İslâm'ın ilk yıllarında Cuma ve bayram namazları ise şehrin meydanında kılınmaktaydı

²⁹ Hadis mecmualarının anlatıldığına göre Hz. Peygamber, her yıl kurban bayramında iki kurban keserdi. Bir başka ifade ile iki adet koç kurban ederdi. (İbn Mace, *Kitabu'l-Edahi*, 3120). Bu koçlardan birini kendisi ve ailesi adına, diğerini ise ümmeti adına keserdi (İbn Mace, *Kitabu'l-Edahi*, 3122). Bazı rivayetlere göre ise Hz. Peygamber, bu kurbanlardan birini çok sevdiği müteveffa eşi Hz. Hatice için keserdi.

³⁰ Bkz. İmam Malik, *Kitabu'd-Dahaya*, 2132; İbn Mace, *Kitabu'l-Edahi*, 3147; İbn Cevziyye, II, 323.

³¹ Bkz. İbn Mace, *Kitabu'l-Edahi*, 3148.

³² Bkz. Nesai, İydeyn, 1.

³³ Yukarıdaki hadis Ebu Davud tarafından rivayet edilmiştir.

Kurbanın en büyük bayram olması farklı mezheplerde değişik şekillerde dile getirilmiştir. Bu mezheplerden biri olan Dürizilere göre; Bütün akıllılar her Cuma akşamı halvetlerinde dini kitapları okuyarak vakit geçiriyorlardı. Geçirilecek süre, akıl derecesini küçük veya büyük olduğunu gösteriyor. Cahiller yalnızca bayramlarda dini toplantılarda bulunabilirler. Ramazan bayramı küçük bayram, kurban bayramı ise büyük bayramdır.

³⁴ Bkz. İbn Ebi Şeybe, II, 78.

³⁵ Bkz. Abdurrazak, III, 302; İbn Şeybe, II, 87.

³⁶ Bkz. İbn Ebî Şeybe, II, 87.

³⁷ Bkz. İbn Ebî Şeybe, II, 87.

³⁸ Bkz. İbn Ebî Şeybe, II, 88.

³⁹ Bkz. İbn Ebi Şeybe, II, 69.

⁴⁰ Âlûsî, I, 365

⁴¹ Bkz. İbn Ebî Şeybe, II, 69.

⁴² Bkz. Kutubu'sitte, XVII, 414. Kaynaklarımızın ifadesine göre Peygamber efendimiz, Ramazan Bayramı günü kahvaltının hemen yapılmasını arzu ederlerken, kurban bayramında ise günün ilk yemeği kesilen kurban etinden olurdu. Daha sonraki dönemlerde de bu gelenek aynen yaşamıştır. Bkz. Abdullah b. Muhammed b. Ebi Şeybe, *el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, (thk. Said Muhammed Lahhâm), Beyrut 1989, II, 68; III, 306.

⁴³ İbn Cevziyye, II, 320-321.

⁴⁴ Bkz. İbn Mace, Sunen, Edahi, 3120, 3121, 3122.

⁴⁵ Bkz. İbn Mace, *Kitabu'l-Edahi*, 3130.

⁴⁶ Bkz. İbn Mace, Sunen, Edahi, 3122.

⁴⁷ Bkz. İbn Mace, Sunen, Edahi, 3134, 3135.

⁴⁸ Bkz. İbn Mace, *Kitabu'l-Edahi*, 3131.

⁴⁹ Buhârî, İdeyn, 2; Müslim, Salâtü'l-İdeyn, 17-21.

⁵⁰ Vekî', II, 212

⁵¹ Bağdadî, Tarih, I, 207

⁵² Bkz. Bağdadî, Tarih, I, 207

⁵³ Bkz. Âlûsî, I, 368

⁵⁴ Bkz. Belâzürî, Ensab, IV/I, 219. Rızıklar cizye ve harac mukabili olarak gelen mallardan ödenmekteydi. Örneğin Muaviye döneminde iç yağ, bal, zaferan ve yemen safranı olarak dağıtılmıştır. Bkz. İbn Zenceveyh, II, 561, 562

⁵⁵ İbn Sa'd, VI, 161